

Верховний
Суд

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Програма підготовки та підвищення рівня
кваліфікації за стандартизованою
програмою помічників суддів окружних та
апеляційних адміністративних судів

7 листопада 2023 року

Презумпції в праві: види та значення

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Пов'язані поняття:

1. Правова визначеність
2. Доказування
3. Розумний строк (тривалість)
4. Процесуальна економія
5. Заборона зловживання процесуальними правами
6. Принцип рівності
7. Принцип змагальності
8. Формалізм
9. Ефективний захист
10. Мотивованість
11. Виконання (обов'язковість) судового рішення
12. Адміністративне судочинство
13. Фікція
14. Довіра до суду

Запитання для дискусії

1. Що таке презумпція?
2. Яка різниця між презумпцією та фікцією?
3. Чи є застосовною презумпція невинуватості на «некримінальні» правовідносини?

Презумпція у праві

- (1) специфічний засіб юридичної техніки, за допомогою якого
- (2) на підставі індуктивного узагальнення подібних ситуацій
- (3) припускається існування певного факту (явища юридичної дійсності або властивості суб'єкта чи об'єкта) з високим ступенем імовірності, який
- (4) не потребує доказування, але
- (5) може бути заперечений та спростований у суді та адміністративному органі у процесі доказування.

Значення презумпції

1. забезпечує завдяки «такому засобу юридичної техніки законодавчого регулювання» певну правову визначеність;
2. оптимізує процес вирішення складних юридичних ситуацій з урахуванням динамічності розвитку суспільно-управлінських правовідносин;
3. встановлює певні сталі принципи у праві;
4. у процесуальному аспекті - попереджає процесуальні порушення учасників справи,
5. регулює між сторонами обсяг тягаря доказування в суді,
6. реалізує принцип процесуальної економії,
7. усуває або мінімізує значення процесуальних формальностей,
8. забезпечує розгляд та вирішення справи судом у розумні строки (зобов'язують учасників добросовісно користуватися своїми процесуальними правами, а також проявляти активність, зокрема, цікавитися процесом розгляду справи).

Види презумпцій

1) за джерелом походження:

- а) виникають безпосередньо із положень закону;
- б) із загального досвіду людства, з природніх законів або звичаїв (цінностей) суспільства;

2) за можливістю спростування у процесі доказування:

- а) презумпція, яка може бути спростована та вважається істинною, допоки суб'єкт, що заперечує, не доведе протилежне (наприклад, презумпція невинуватості);
- б) презумпція, яка є незаперечною (або неспростовною), яка не може бути спростована в будь-якому випадку (наприклад, захист прав дитини);

3) залежно від попереднього встановлення певного факту:

- а) презумпції без основних фактів (безумовна презумпція) (наприклад, презумпція невинуватості);
- б) презумпції з основними фактами, які потребують попереднього встановлення певного факту (наприклад, оголошення особи померлою, якщо вона була визнана безвісно відсутньою протягом встановленого проміжку часу).

Ознаки юридичної презумпції та фікції

- (1) ці явища існують лише як припущення з певною мірою вірогідності, але в цілях забезпечення правового регулювання видаються як дійсні;
- (2) як юридична презумпція, так і юридична фікція безпосередньо стосуються процесу доказування, оскільки презумпція може бути спростована виключно у процесі доказування – у протилежному випадку вона приймається за істину, а юридична фікція – штучно створений, реально неіснуючий, але прийнятий за істину факт, що не підлягає спростуванню у процесі доказування;
- (3) зобов'язують суд при їх застосуванні наводити детальні мотиви.

Ознаки, за якими слід розмежовувати юридичні презумпції та фікції:

- (1) презумпції є припущенням, що можуть існувати у реальності з високою мірою вірогідності; фікції – те, що у реальності не існує або може існувати із незначною мірою вірогідності, а лише відноситься до правової реальності;
- (2) юридична фікція, отримує свою легітимність з традиції та судового прецеденту, а не з формального джерела права; юридична презумпція може походити як із закону або судового прецеденту, так із традицій, природніх законів, статистичних спостережень та ін.;
- (3) презумпції умовно приймаються за істину до їх спростування у встановленому порядку; фікції приймаються за імперативну істину, без можливості її спростування;
- (4) презумпції виконують завдання спрощення у встановлені істини при вирішені справи; фікції слугують меті правової визначеності, передбачуваності правового регулювання, чого не можуть забезпечити традиційні норми права.

Види презумпцій

1) за джерелом походження:

- а) виникають безпосередньо із положень закону;
- б) із загального досвіду людства, з природніх законів або звичаїв (цінностей) суспільства;

2) за можливістю спростування у процесі доказування:

- а) презумпція, яка може бути спростована та вважається істинною, допоки суб'єкт, що заперечує, не доведе протилежне (наприклад, презумпція невинуватості);
- б) презумпція, яка є незаперечною (або неспростовною), яка не може бути спростована в будь-якому випадку (наприклад, захист прав дитини);

3) залежно від попереднього встановлення певного факту:

- а) презумпції без основних фактів (безумовна презумпція) (наприклад, презумпція невинуватості);
- б) презумпції з основними фактами, які потребують попереднього встановлення певного факту (наприклад, оголошення особи померлою, якщо вона була визнана безвісно відсутньою протягом встановленого проміжку часу).

1. Презумпція невинуватості особи (Presumption of innocence)

Презумпція невинуватості визначена ст. 62 Конституції України: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

У п. 104 Дослідження Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія) на тему «Мірило правосуддя» зазначається, що презумпція невинуватості – це інститут кримінального права, що є надважливим у забезпеченні права на **справедливе судочинство** та який застосовується винятково у сфері кримінальної юстиції без жодного стосунку до сфери цивільного, господарського або адміністративного судочинства, а також до тієї галузі права, що регулює правовідносини у сфері професійної діяльності суддів.

1. Презумпція невинуватості особи (Presumption of innocence)

Досліджуючи зміст принципу презумпції невинуватості, варто зауважити, що згідно зі сталою судовою практикою (постанови Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) від 25 квітня 2018 р. у справі № 800/547/17, від 22 січня 2019 р. у справі № 800/454/17 та від 3 червня 2021 р. у справі № 11-396сап20), а також практикою ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ у справі «Ringvold v. Norway», заява № 34964/97, п. 38) гарантована п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та ст. 62 Конституції України презумпція невинуватості застосовується до процедури, **яка за своєю суттю є кримінальною** і в межах якої суд робить висновок про вину особи саме в кримінально-правовому сенсі.

1. Презумпція невинуватості особи (Presumption of innocence)

У п. 4 мотивувальної частини Рішення від 22 грудня 2010 р. № 23-рп/2010 КСУ зазначив, що **адміністративна відповідальність** в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні.

Такий підхід неодноразово застосовувався у судовій практиці, зокрема, у постановках ВП ВС від 11 лютого 2021 р. у справі № 11-1219сап19 та від 2 вересня 2021 р. у справі № 11-97сап20.

Презумпція невинуватості, крім кримінального процесу, підлягає застосуванню у справах про адміністративні правопорушення та означає, що всі сумніви стосовно події порушення та винуватості особи, яка притягується до відповідальності, тлумачаться на її користь; недоведені подія та вина особи мають бути прирівняні до доведеної невинуватості цієї особи.

1. Презумпція невинуватості особи (Presumption of innocence)

У рішенні у справі «Карелін проти рф» ЄСПЛ розглядав скаргу заявника, якого було притягнуто до адміністративної відповідальності **за використання нецензурної лексики** в присутності інших осіб. Заявник скаржився на те, що відсутність у процесі прокурора порушило принципи безсторонності суду, а також рівності і змагальності учасників процесу.

Суд зазначив, що відсутність участі у справі прокурора вплинуло на дію презумпції невинуватості в ході судового розгляду, і як наслідок, на питання про безсторонність суду, і навпаки; презумпція невинуватості буде порушена в тих випадках, коли на практиці або на підставі закону (наприклад, правова презумпція) тягар доказування перекладається з обвинувачення на сторону захисту;

Суд встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції в частині **безсторонності, рівності і змагальності**.

1. Презумпція невинуватості особи (Presumption of innocence)

Водночас, зазначена гарантія не може бути поширена на **дисциплінарні** й інші провадження, які згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції охоплюються поняттям спору щодо прав та обов'язків цивільного характеру.

На це звернула увагу ВП ВС, зокрема, у постанові від 3 червня 2021 р. у справі № 11-396сап20, в якій, з посиланням на практику ЄСПЛ, зазначила, що не є порушенням ст. 6 Конвенції притягнення до дисциплінарної відповідальності на основі відомостей про факти, встановлені у кримінальному провадженні, якщо такі відомості аналізувалися під кутом зору правил службової етики, навіть якщо особа була в кримінальному провадженні виправданою (див. *mutatis mutandis* рішення Європейської комісії з прав людини від 6 жовтня 1982 р. у справі «X. v. Austria» про неприйнятність заяви № 9295/81) та від 7 жовтня 1987 р. у справі «C. v. the United Kingdom» про неприйнятність заяви № 11882/85).

2. Презумпція особистої (людської) свободи.

Нерозривно пов'язаною з презумпцією невинуватості є презумпція особистої (людської) свободи людини, яка втілена у положеннях ст. 23 Конституції України.

Згідно з цією конституційною нормою кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Про це йдеться також у Рішенні КСУ у справі щодо дискримінації у реалізації права на житло від 22 червня 2022 р. № 5-р(II)/2022, в якому Суд керувався тим, що конституційна презумпція людської свободи обумовлює доконечність потреби **обґрунтування будь-якого істотного її обмеження з боку держави.**

3. Презумпція конституційності та законності актів суб'єктів владних повноважень

Ця презумпція знайшла своє закріплення у таких положеннях Конституції України:

1. закони України та інші нормативні акти повинні відповідати Конституції України (ст. 8);
2. закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ст. 94);
3. Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106);
4. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання (ст. 117);
5. органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (ст. 144);
6. закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення (ст. 152).

3. Презумпція конституційності та законності правових актів суб'єктів владних повноважень

На принцип презумпції конституційності правових актів державних органів КСУ звертав увагу в Рішенні від 24 грудня 1997 р. № 8-зп, в якому зазначив, що ч. 2 ст. 152 Конституції України закріплює принцип, за яким закони, інші правові акти або окремі їх положення, визнані неконституційними, втрачають силу з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність; за цим принципом закони, укази Президента, інші правові акти мають юридичну силу до визнання їх неконституційними окремим рішенням органу конституційного контролю.

В **Окремій думці** судді КСУ Шевчука С.В. до Рішення КСУ від 15 березня 2016 р. № 1-рп/2016 щодо дії презумпції конституційності нормативно-правових актів зазначається: заперечення такої презумпції є **прямою загрозою стабільності конституційного ладу**, оскільки будь-який орган державної влади, до прийняття відповідного рішення КСУ, може відмовитися від виконання законів, посиляючись на їх неконституційність, а суди не будуть їх застосовувати при здійсненні правосуддя.

3. Презумпція конституційності та законності правових актів суб'єктів владних повноважень

Презумпція конституційності нормативно-правового акта, на **думку судді КСУ Лемака В.В.**, означає: що Закон може бути визнаний неконституційним винятково на таких підставах, які передбачають чітке, недвозначне, поза розумним сумнівом порушення конституції, а не в результаті **сумнівних аргументативних маніпуляцій**.

Положення закону, які визнані неконституційними, не можуть втрачати чинність з дня ухвалення КСУ рішення про неконституційність такого акта, оскільки такий підхід суперечить положенням ст. 57 Конституції України (кожному гарантується право знати свої права і обов'язки) з огляду на те, що рішення КСУ оприлюднюється на офіційному вебсайті не раніше наступного дня, а тому доцільно встановлювати дату втрати чинності положень нормативно-правового акта, визнаних неконституційними, **не раніше дня, наступного за днем їх офіційного оприлюднення**.

3. Презумпція конституційності та законності правових актів суб'єктів владних повноважень

Відповідно до ч. 3 ст. 151 КАС України презюмується законність актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, оскільки не допускається забезпечення позову шляхом зупинення актів цих органів та встановлення для них заборони або обов'язку вчиняти певні дії.

Одним із запобіжників щодо зловживання СВП цієї презумпцією є положення ч. 1 ст. 60 Конституції України, згідно з якою ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

4. Презумпція правомірності судового рішення

Відповідно до ст. 129-1 Конституції України судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

У постанові від 9 листопада 2018 р. у справі № 642/917/17 ВС сформулював висновок, що будь-яка **відмова від виконання судових рішень** презюмується як така, що є беззаконною, а бездіяльність суб'єкта владних повноважень протиправною.

5. Презумпції *jura novit curia* (суд знає закон)

Слід зазначити, що презумпція «*jura novit curia*» («суд знає закони») є складовою принципу **офіційного з'ясування всіх обставин у справі**, покликаний захистити права та інтереси суб'єкта приватного права, що знаходиться у нерівному становищі із суб'єктом владних повноважень, з яким у нього виник спір, а також за допомогою наявних у суду процесуальних механізмів/інструментів/повноважень сприяти встановленню всіх обставин справи за об'єктивної неможливості позивача – суб'єкта приватного права отримати доступ до доказів або інформації про них.

ВП ВС висловила правову позицію, відповідно до якої повноваження органів влади є законодавчо визначеними, а суд діє згідно з презумпцією *jura novit curia* («суд знає закони»); саме на суд покладено обов'язок надати правову кваліфікацію відноsinам сторін виходячи із фактів, установлених під час розгляду справи, та визначити, яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору.

6. Презумпція особистої безсторонності суду

У судовій практиці сформувалась позиція щодо презумпції особистої безсторонності суду, поки не надано доказів протилежного (ухвала ВС від 15 липня 2019 р. у справі № 9901/116/19).

У п. 105 рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) Суд зазначив, що між **суб'єктивною та об'єктивною безсторонністю** не існує беззаперечного розмежування, оскільки поведінка судді не тільки може викликати об'єктивні побоювання щодо його безсторонності з точки зору стороннього спостерігача (об'єктивний критерій), а й може бути пов'язана з питанням його або її особистих переконань (суб'єктивний критерій) (див. рішення ЄСПЛ у справі «Kyprianou v. Cyprus», заява № 73797/01, п. 119).

7. Презумпція добросовісної поведінки особи

Стаття 68 Конституції України, зокрема, закріплює, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися законів України, незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

При наявності **колізії** норм різних законів (нормотворчих актів) або різних норм одного закону виникає справедливе запитання в особи: потрібно знати і дотримуватися всіх (без винятку) законів, чи якщо ти знаєш і дотримуєшся одного чинного закону або норми закону, це означає презумпцію правомірності поведінки особи та неможливість бути притягнутим до відповідальності.

Наприклад, у правовідносинах **стосовно соціального захисту** діє презумпція добросовісності особи, для якої обов'язком є лише звернення з відповідною заявою про встановлення (зміну виду) пенсії, іншого виду соціальних виплат та, за необхідності, відповідно до рекомендацій органів соціального захисту надати необхідні документи або інформувати про причини неможливості їх надання.

8. Презумпція добросовісності платника податків

Законодавство України ґрунтується, зокрема, на презумпції правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу (п.п. 4.1.4 п. 4.4 ст. 4 ПК України).

У разі коли норма цього Кодексу чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі цього Кодексу, або коли норми різних законів чи різних нормативно-правових актів, або коли норми одного і того ж нормативно-правового акта суперечать між собою та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків (п. 56.21 ст. 56 ПК України).

9. Презумпція правомірності дій та вимог особи в адміністративній процедурі

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про адміністративну процедуру» принципами адміністративної процедури є, зокрема, **презумпція правомірності дій та вимог особи**, яка згідно з положеннями ст. 15 цього ж Закону означає, що дії та вимоги особи є правомірними, доки інше не буде доведено під час розгляду та/або вирішення справи; сумніви щодо правомірності дій та вимог особи, що виникають внаслідок неоднозначного (множинного) трактування норми права, повинні тлумачитися адміністративним органом на користь їх правомірності.

9. Презумпція правомірності дій та вимог особи в адміністративній процедурі

Презумпція добросовісності (правомірності) поведінки суб'єкта господарювання закріплена у ст. 3 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», відповідно до якої державний нагляд (контроль) здійснюється за принципами, зокрема, **презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання** у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання та/або повноважень органу державного нагляду (контролю).

10. Відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень

Відповідно до ч. 4 ст. 46 КАС України відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

Це фактично означає, що КАС України презюмує, що відповідачем в адміністративних справах, за загальним правилом, є суб'єкт владних повноважень, крім випадків, які прямо визначені цим Кодексом.

11. Презумпція вини відповідача

Відповідно до ч. 2 ст. 77 КАС України, в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача; суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі.

Як зазначено з цього приводу в Окремій думці суддів ВС на постанову Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 22 жовтня 2020 р. у справі № 711/1837/18, одна з найголовніших відмінностей вирішення саме публічно правових спорів полягає у презумпції правомірності вимог суб'єкта приватного права **(презумпція неправомірності рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень)**, оскільки ст. 77 КАС України встановлює, що в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача.

12. Інші специфічні види презумпцій

Постанова ВС від 13 жовтня 2021 р. у справі № 923/1379/20

ВС дійшов висновку про існування презумпції того, що **електронне повідомлення є направленим тим, хто зазначений як відправник електронного листа** чи хто підписав від свого імені текст самого повідомлення; така презумпція стосується тільки особистого листування електронною поштою між приватними особами (якщо інше не встановлено домовленістю між сторонами), однак ці випадки не охоплюють комерційне чи ділове листування, оскільки чинним законодавством визначено, що за відсутності електронного підпису документ не буде вважатися отриманим від певної особи.

Розглядаючи справу, в якій оскаржувалися персональні санкції, застосовані відповідно до Закону України «Про санкції», ВП ВС вказала на презумпцію обізнаності особи про запровадження щодо неї санкцій та зазначила, що при оскарженні відповідного Указу Президента України за «точку відліку» береться рішення про запровадження санкцій, а не подальші дії органів, які їх втілюють.

Інші специфічні види презумпцій

Рішення ЄСПЛ у справі «Scordino v. Italy» (заява № 36813/97)

У п. 203-204 цього рішення ЄСПЛ зазначив, що існує сильна, але спростовна презумпція, що **надмірно тривале провадження** призведе до заподіяння моральної шкоди (див. рішення у справі «Вассерман проти РФ» (№ 2), заява № 21071/05, п. 50); ця презумпція є особливо сильною у випадку надмірної затримки у виконанні державою судового рішення, винесеного проти неї, враховуючи неминуче розчарування, яке виникає через ігнорування державою свого зобов'язання погасити свій борг і той факт, що заявник уже пройшов через судовий розгляд провадження та досяг успіху (рішення у справі «Бурдов проти Росії», заява № 59498/00, п. 100).

Інші специфічні види презумпцій

У міжнародному праві також наголошується на презумпції того, що питання права, з приводу якого вже встановлена судова практика, не повинні переглядатися, а також **презумпції недопущення конфлікту (колізії) між нормами права.**

Зокрема, Консультативна рада європейських суддів (далі – КРЄС) у Висновку № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону (The role of courts with respect to the uniform application of the law) звернула увагу, що **принципи правової визначеності та передбачуваності мають підтримувати презумпцію того, що питання права, з приводу якого вже встановлена судова практика, не повинні переглядатися; чим більше буде напрацьовано судової практики щодо певного правового питання, тим більший тягар наведення переконливих причин ляже на суддю, який відходить від цієї практики.**

У практиці ЄСПЛ широко застосовується також презумпція того, що держави **не відступають від своїх попередніх зобов'язань**, зокрема, у разі зміни правового регулювання.

Процесуальними фікціями в адміністративному судочинстві є такі положення, визначені у КАС України:

- ✓ у разі відсутності учасників справи за відомою адресою вважається, що судовий виклик або судове повідомлення вручено їм належним чином (ч. 4 ст. 124);
- ✓ вважається, що повістку вручено також у разі одержання її під розписку будь-яким повнолітнім членом сім'ї адресата, який проживає разом з ним (ч. 4 ст. 126);
- ✓ вважається, що повістку вручено юридичній особі, якщо вона доставлена за адресою, внесеною до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, або за адресою, яка зазначена її представником, і це підтверджується підписом відповідної службової особи (ч. 8 ст. 126);

- ✓ вважається, що повістку вручено посадовій чи службовій особі, яка є учасником судового процесу, якщо її доставлено за адресою місця служби цієї особи в порядку, встановленому частиною восьмою цієї статті (ч. 9 ст. 126);
- ✓ вручення повістки представнику учасника справи вважається також врученням повістки і цій особі (ч. 10 ст. 126);
- ✓ якщо повістку надіслано на офіційну електронну адресу пізніше 17 години, повістка вважається врученою у робочий день, наступний за днем її відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про її доставлення (ч. 2 ст. 127);
- ✓ особа, яка відмовилася одержати повістку, вважається такою, що її повідомлено про дату, час і місце судового засідання (ст. 128);

- ✓ небажання особи брати участь у розгляді справи в апеляційному чи касаційному порядку: за відсутності в апеляційній чи касаційній скарзі клопотання особи про розгляд справи за її участі, вважається, що особа не бажає брати участі у судовому засіданні суду апеляційної чи касаційної інстанції (ч. 3 ст. 296; ч. 3 ст. 330);
- ✓ за відсутності у відзиві на апеляційну та касаційну скаргу клопотання особи про розгляд справи за її участі, вважається, що особа не бажає брати участі у судовому засіданні суду апеляційної чи касаційної інстанції (ч. 3 ст. 304; ч. 3 ст. 338);
- ✓ за відсутності в заяві про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги клопотання особи про розгляд справи за її участю, вважається, що особа не бажає брати участі у судовому засіданні суду апеляційної чи касаційної інстанцій (ч. 3 ст. 302; ч. 3 ст. 336).

Використані джерела:

1. Берназюк Я. О. Вирішення колізій між актами законодавства різної юридичної сили та між правовими висновками (позиціями) Верховного Суду. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2022. № 3 (87). С. 13-26
2. Берназюк Я. О. Застосування принципу *lex specialis* при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики. Слово Національної школи суддів України. 2022. № 1-2 (38-39). С. 69-82
3. Берназюк Я. О. Застосування принципу верховенства права (правовладдя) для вирішення колізій у законодавстві. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління *expert: Paradigm of law and public administration* № 4 (22) серпень-вересень 2022 С. 80-98.
4. Берназюк Я. О. Основні підходи до вирішення колізій у законодавстві: теоретико-правове дослідження. *Constitutionalist*. 2022. 12 с. <https://constitutionalist.com.ua/osnovni-pidkhody-do-vyrishennia-kolizij-u-zakonodavstvi-teoretyko-pravove-doslidzhennia>
5. Берназюк Я. О. Поняття, причини виникнення та види колізій у законодавстві. *Право і суспільство*. 2022. № 5. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/20.pdf
6. Берназюк Я. О. Особливості застосування критерію «якості закону» під час вирішення публічно-правових спорів. *Право і суспільство*. 2020. № 5/2020. С. 6-14.
7. Берназюк Я. О. Зміни до Конституції України щодо правосуддя та нові підходи до застосування принципу обов'язковості виконання судового рішення під час вирішення публічно-правових спорів. Матеріали науково-практичної конференції «Контроль за виконанням судового рішення в адміністративному судочинстві». Одеса, 2020. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/prezentacija_Bernazuk.pdf
8. Берназюк Я. О. Конституційні гарантії виконання судового рішення в адміністративному процесі. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2020, № 4 (92), С. 200-215.

Використані джерела:

9. Берназюк Я. О. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі: особливості адміністративного судочинства. Constitutionalist.com.ua. 2022. 60 с.
10. Берназюк Я. О. Пріоритетність міжнародних договорів при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 223-229.
11. Берназюк Я. О. Темпоральний підхід до вирішення колізій у законодавстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2022. Вип. 72. С. 43-52.
12. Берназюк Я. О. Процесуальні засоби забезпечення реалізації конституційної гарантії обов'язковості судового рішення в адміністративному судочинстві. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/924855>
13. Берназюк Я. О. Справи, що не підлягають вирішенню в судах в аспекті сформованих Європейським судом з прав людини умов обмеження права особи на доступ до суду / Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. 310 с. С. 157-162.
14. Берназюк Я.О. Конституційні основи правотворчості Президента України: монографія. - Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2013. – 512 с.
15. Берназюк Ян. Презумпція та фікція в адміністративному судочинстві: проблема розмежування понять (17.03.2023) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/presentatia_bernaziuk PRESUMPTION.pdf
16. Берназюк Ян. Презумпція (presumption) та юридична фікція (legal fiction): поняття, ознаки та значення (10.04.2023) <https://constitutionalist.com.ua/prezumpsiia-presumption-ta-iurydychna-fiktsiia-legal-fiction-poniattia-oznaky-ta-znachennia>

Верховний
Суд

Дякую за увагу!